

Відгук
офіційного опонента на дисертацію Знака Віталія Михайловича
на тему: «Еволюція взаємовідносин Україна – НАТО у 1991 – 2019 рр.:
історико-безпековий аспект)», подану на здобуття наукового ступеня доктора
філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю: 032 «історія
та археологія»

Міжнародна спільнота упродовж крайніх тридцяти років, від розпаду системи біполярного протистояння, переживає складні часи пошуків нової моделі колективної безпеки, що супроводжується перманентною нестабільністю, трансформацією старих і появою нових центрів впливу, які долають традиційні і нерідко породжують нові виклики та загрози, кожен з яких в умовах усе більшої глобальної взаємозалежності інформаційної мегаспільноти та вакууму лідерства намагається знайти своє місце на вершині регіональної і світової політики. Водночас турбулентність змін системи міжнародної безпеки випробовує на міцність і підтверджує стійкість сформованих у повоєнні роки ХХ ст. усталених структур міжнародної безпеки демократичного світу, головним представником яких у військово-політичній сфері залишається Організація Північноатлантичного договору, більш відома широкому загалу як НАТО.

Народження України як нової незалежної держави, яка є продуктом та водночас одним з епіцентрів формування нової системи світопорядку ХХІ ст., не можливо розглядати без контексту згаданим міжнародних трансформацій, невід'ємною частиною яких вона є. Україна за понад тридцятилітню історію державної самостійності в силу комплексу причин так і не набула членства в провідних демократичних західних міжнародних структурах. Утім вона, як центрова за своїм геополітичним значенням країна, «брама Європи» за влучним висловом Сергія Плохія, у процесі чергового історичного етапу боротьби за власне виживання та утвердження стала одним з центральних суб'єктів руйнації старого та побудови нового, усе ще доволі незвіданого і непевного, але якісно іншого міжнародного світопорядку, свідками і учасниками становлення якого ми сьогодні є. Екзистенційне значення для зміцнення міжнародної суб'єктності України, що, як видно в контексті сьогодення відіграє визначальну роль для гарантування безпеки

усієї Європи і світу, мають її відносини з НАТО. Тому дослідження передумов, особливостей становлення та генези інтеграційного приєднання України до системи євроатлантичної безпеки в модерному форматі постбіполярного періоду в контексті пертурбацій сучасної системи міжнародних відносин апріорі має непересічне значення та не потребує додаткового обґрунтування своєї актуальності.

Наукова новизна представленого до захисту дослідження Віталія Знака зумовлена необхідністю переосмислення непростого досвіду взаємин України як відносно молодій незалежній державі з Північноатлантичним альянсом як основою системи колективної безпеки Європи від проголошення її незалежності до остаточного утвердження концепту «стратегічного курсу на набуття членства» в Конституції України, право на реалізацію якого доводиться виборювати українцям в кровопролитному, найбільшому з часів Другої світової війни збройному протистоянні з «грізною тінню минулого» – російським імперським агресором.

У дисертаційній роботі предмет дослідження – «основні тенденції та особливості історичного процесу формування й реалізації українсько-натовських відносин у 1991–2019 рр. в історико-безпековій сфері, діяльність інституційних установ у цьому напрямку» (с. 14), – розкривається у процесі комплексного аналізу генези взаємодії України та Організації Північноатлантичного договору від налагодження комунікації до вищих форм співпраці на рівні стратегічного партнерства. Фактично представлений рукопис є результатом оригінального завершеного комплексного дослідження монографічного рівня вказаної проблематики у конкретних хронологічних рамках, що насамперед підтверджує використання автором-дослідником широкої видової номенклатури джерел та наукової літератури. У процесі дослідження здобувачем проведено огляд здобутків української історіографії відповідної тематики, подано власний погляд на розвиток сучасних відносин Україна – НАТО у період широкомасштабної російської військової агресії, запропоновано концепцію періодизації відносин Україна – НАТО. Також подальшому осмисленню піддана проблематика геополітичних передумов започаткування відносин Україна – НАТО. Проаналізовано зміст модернізаційних процесів у становленні цих відносин. Подальшого уточнення набули терміни

«євроатлантична інтеграція», «Організація Північноатлантичного договору», «міжнародні відносини», «регіональна безпека». Наведено авторські міркування щодо ролі співпраці Україна – НАТО у забезпеченні миру і безпеки у євроатлантичному просторі та їх змістового наповнення, насамперед у сферах миротворчості та військово-технічного співробітництва.

Структура дисертації є логічною, відповідає меті і завданням дослідження, спрямована на розкриття теми, що забезпечує цілісність, системність, послідовність викладу матеріалу і доведеність результатів.

У вступі обгрунтовано актуальність, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет, хронологічні рамки, методологію та наукову новизну дослідження, практичне значення та апробацію результатів, структуру роботи.

У розділі 1 традиційно розглянуто та проаналізовано історіографію, джерельну базу і методологію дослідження.

Підрозділ 1.1. містить традиційний огляд стану наукової розробки проблеми. Автором розглянуто праці провідних українських та зарубіжних вчених з проблеми. Запропоновано два етапи історіографії: 1) початок 1990-х – кінець 1990-х рр.; 2) початок 2000-х-років – до наших днів. Відзначено наявність у фахівців спільного уявлення про структуру відносин між Україною та НАТО, що можна розділити на три головних напрями – реформування, двосторонні відносини, військово-технічне співробітництво (с. 21). Ці напрями часто переплітаються.

У підрозділі 1.2. розглянуто джерельну базу дослідження. Достовірність його результатів підтверджується опрацюванням широкої і різноманітної джерельної бази, яка достатньо добре структурована в огляді. Особливу увагу привертають залучені до дослідження документи й матеріали з фондів Відділу державного архіву Міністерства закордонних справ України та Галузевого державного архіву Міністерства оборони України, насамперед Головного штабу Збройних сил України.

Підрозділ 1.3. містить представлення теоретико-методологічної бази дослідження, що виконане на основі принципів історизму та об'єктивності (с. 35-36), міждисциплінарного і системно-структурного підходів, застосування комплексу

загальнонаукових та спеціально-історичних методів. Конкретизовано дефініції базових термінів і понять, як от, «євроатлантична інтеграція», «євроатлантичний вибір» тощо.

У розділі 2 дисертаційної роботи увага зосереджена на дослідженні передумов, інституційних параметрів та періодизації генези відносин України і НАТО.

Підрозділ 2.1. присвячений висвітленню результатів дослідження історичних передумови розбудови відносин України з НАТО. Показано історичні особливості розвитку євроатлантичної системи безпеки другої половини ХХ ст., впливу Організації Північноатлантичного Договору на міжнародне становище країн Центрально-Східної Європи періоду «холодної війни» та на етапі її завершення. Окреслено проблемні аспекти започаткування відносин Україна – НАТО після розпаду СРСР в контексті становлення Української держави, вплив на них системи відносин США – Російська Федерація, трансформації завдань Альянсу по завершенні періоду біполярного протистояння. Автор підтримав та розвинув висловлену в науковій літературі думку про те, що «в якийсь момент «холодна війна» переходить в етап «гібридної війни». Це пов'язано з тим, що Радянський Союз розвалився, але її наступниця, РФ, – як вона себе називає, – навіює своєму населенню завдяки пропаганді відверто реваншистські настрої» (с. 72).

У підрозділі 2.2. представлено результати дослідження інституційно-правового виміру формування відносин Україна – НАТО.

Проаналізовано різні погляди українського політикуму на проблеми становлення зовнішньополітичних пріоритетів України на початку 1990-х років, зокрема, питання без'ядерного статусу, безпекового нейтралітету. Розглянуто головні позиції базових нормативно-правових актів співпраці України і НАТО, національного законодавства України. Окреслено досягнуті міжінституційні зв'язки відповідних органів обох сторін.

Наступний підрозділ 2.3. «Етапи співпраці Україна – НАТО: виклики та перспективи розвитку» відзначається запропонованою автором періодизацією відносин Україна – НАТО в рамках досліджуваних хронологічних рамок. Цілком доречна думка автора про те, що «навіть якщо науковці в цілому мають різне бачення періодизації, в цілому вони поділяють думку, що еволюція у співпраці

відбувається, навіть попри змінну інтенсивність подій на міжнародній арені, та ще більше посилилось співробітництво на фоні війни, яку розв'язала Росія в європейському континенті» (с. 124). Незважаючи на верхню хронологічну межу дослідження 2019 рік, автор врахував вплив подій повномасштабної російської агресії в Україні, що розпочалася у 2022 році, на євроатлантичний курс України.

Автор приходять до висновку, що від моменту здобуття незалежності Україна була «віддалена від НАТО», а євроатлантична інтеграція була справою далекої перспективи. Утім, попри формалізацію відносин лише з підписанням Хартії 1997 року, Україна розвивала відносини з Альянсом на рівні програми «Партнерство заради миру», участі в миротворчих програмах НАТО і встановлення двосторонніх відносин з державами-членами НАТО та його країнами-партнерами (с. 143-144).

У розділі 3 представлено результати дослідження головних здобутків, тенденцій та перспектив військового співробітництва України і НАТО. Результати дослідження еволюції функціональної складової Альянсу крізь призму прийняття його Стратегічних концепцій висвітлені у підрозділі 3.1. Розглянуто трансформації завдань НАТО в стратегічних документах 1991, 1999, 2010 та 2022 років, з урахуванням динаміки розвитку системи міжнародних відносин і системи міжнародної безпеки. Автор констатує, що Альянс, незважаючи на сучасні виклики європейській та світовій безпеці, залишився оборонною організацією, яка прагне розширювати зону охоплення з метою стримування та оборони. Цим безумовно він привабливий і перспективний для України.

Привертає увагу зміст підрозділу 3.2., де дисертант представив дослідження участі України у миротворчих операціях під егідою НАТО в широкому міжнародному контексті. Зазначено, що участь в таких програмах для української влади мало насамперед політичний підтекст, давало можливість підтримувати політику балансування між Росією і Заходом, «унікати перетворення держави на суто проросійський чи суто проамериканський протекторат в Європі» (с. 159). Таким чином українські владні еліти від заяв про «нейтральність» були схильні швидко трансформувати позицію на курс зближення з НАТО відповідно до політичної кон'юнктури. Головну увагу в роботі приділено періоду першої

половини 1990-х років, участі українських підрозділів в операції у Боснії та Герцеговині, епіцентрі Югославського конфлікту.

Параграф 3.3. «Вплив взаємодії Україна – НАТО на забезпечення національної та регіональної безпеки» містить спробу концептуального аналізу впливу євроатлантичної політики на стратегічні пріоритети України у сфері безпеки та міжнародні процеси регіонального рівня. Зазначається, що «НАТО й Україна мають спільне бачення об'єднаної та вільної Європи, отже, спільною метою країн-членів Альянсу з країнами-партнерами є забезпечення національної та регіональної безпеки, для цього ведеться спільна боротьба з тероризмом, розповсюдженням зброї масового ураження, регіональною нестабільністю ...» (с. 208). Незважаючи на складність історичного процесу формування відносин України і НАТО, дисертант прийшов до висновків, що Альянс враховував регіональний контекст безпеки, вбачаючи в Україні не лише партнера програми «Партнерство заради миру», але й «державу з великим військовим потенціалом», за деякими параметрами співмірну з великими наддержавами (с. 232-233), а вступ України до НАТО як «найпотужнішої системи безпеки на сьогодні, є безальтернативним» (с. 301).

Висновки дисертаційної роботи повністю відповідають визначеним меті і завданням, спрямовані на їх досягнення та вирішення, а наведені в них твердження є обґрунтованими і логічно викладеними.

Список використаних джерел та літератури відповідає виду і проблематиці наукової роботи, інформативний та логічно структурований.

Дисертаційне дослідження здійснене в рамках наукової проблематики кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Результати дослідження Знака В. М. достатньо апробовані в 7 наукових публікаціях (5 з них – у наукових фахових виданнях України, 2 – у збірниках матеріалів міжнародних науково-практичних конференцій).

Унаслідок оцінки дисертаційної роботи та наукових публікацій автора порушень академічної доброчесності не виявлено.

Незважаючи на високу оцінку дисертаційного дослідження В. М. Знака, вважаю

за необхідне висловити певні критичні зауваження та міркування.

1. У переліку спеціально-історичних методів дослідження (с. 14, 38) варто вилучити статистичний метод. Адже цей метод належить до когорти математичних та зазвичай вказується в гуманітарних студіях як загальнонауковий, тобто застосовується в різних науках.

2. У підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми» домінує оглядовий виклад простого переліку праць дослідників, утім рідно зустрічається аналіз цих праць, тобто оцінка дослідженого і недослідженого в сучасній українській історіографії.

3. У тому ж підрозділі 1.1. наявний дуже побіжний огляд усього кількох публікацій зарубіжних дослідників історії євроатлантичної інтеграції та відносин Україна – НАТО (с. 22), що звужує аналіз стану дослідження проблеми. Не враховано праці таких відомих вчених українського походження, як наприклад, Тарас Кузьо, Роман Волчук, британського історика Пола Кенеді, інших, які в своїх працях аналізують головні тенденції історії міжнародних відносин, розвитку НАТО, зовнішньої політики України.

4. Поділ історіографії проблеми на вказані два періоди має дещо спрощений характер. Доцільно виділити третій період – історіографія відносин Україна – НАТО від 2014 року до сьогодні. Адже в означений період змінилася динаміка цих відносин, розширилося змістовне наповнення, що безумовно отримало відображення у працях дослідників, а також активізувало вивчення проблеми.

5. У параграфі 1.2. «Джерельна база праці» не конкретизовано, які саме аналітичні матеріали використав автор у процесі дослідження. Тут варто було вказати аналітичні центри та провідних експертів, які спеціалізуються на євроатлантичних процесах міжнародної безпеки.

6. У цьому ж параграфі 1.2. варто було виключити згадку про матеріали конференцій, круглих столів, тематичних семінарів, які не є джерелами дослідження, а класифікуються як складова частина історіографії, адже відображають стан дослідження проблеми вченими.

7. У підрозділі 2.1. «Історичні передумови розбудови відносин України з НАТО в системі євроатлантичної інтеграції» варто було окремо зазначити, що ще у 1990 і

навіть 1991 році провідні західні лідери (Дж. Буш, М. Тетчер та ін.) не розглядали Україну як незалежну державу, навіть вважали її гіпотетичну незалежність як небажану, а згодом не поспішали її визнавати. Тому Захід не мав попередньої програми співпраці з Україною, а після проголошення незалежності її довгий час не зараховували до когорти пріоритетних країн Центрально-Східної Європи.

8. Вважаємо некоректним хронологічні рамки виділеного автором 5-го етапу співпраці Україна-НАТО 2010 – 2019 рр. (підрозділ 2.3.). Тут нелогічно поєднано періоди перебування при владі проросійського экс-президента В. Януковича (2010-2014 рр.) та прозахідного президента П. Порошенка і відповідно двох діаметрально протилежних зовнішньополітичних курсів нашої держави, вододілом між якими стала Революція Гідності кінця 2013 – початку 2014 рр. Тим більше, що такий поділ відповідає авторському баченню періодизації історії «української системи безпеки», поданий на с.с. 228-230. Тому даний етап варто розділити на два, вказані вище.

9. У розділі 2 широко представлено аналіз генези євроатлантичної інтеграції Польщі та Угорщини, їх позиції щодо міжнародної ролі України. Утім значно менше уваги приділено позиції провідних держав Західної Європи і США. Варто було б згадати і про Європейський Союз, глибина відносин з яким корелюється з процесами розвитку стосунків країни з НАТО.

10. У роботі рекомендовано більш широко представити конкретні факти співпраці України і НАТО галузевого характеру. Окрім ВТС, згадати про програми боротьби з тероризмом, цивільного захисту, екології, кібербезпеки.

11. У параграфі 3.2. варто було концентрувати увагу не лише на участі українських миротворців в операції НАТО у Боснії та Герцеговині, але й ширше представити інформацію про миротворчі місії в Косово, Афганістані та Іраку.

12. Робота отримала б додаткове посилення у результаті представлення в концентрованій формі авторського аналізу прорахунків у розвитку НАТО в досліджуваний період, які гальмували еволюцію самого Альянсу та інтеграцію України і призвели до сучасної глибокої кризи системи європейської безпеки.

13. У тексті роботи помітний ряд стилістичних та термінологічних огріхів. Зокрема, у змісті одночасно вживаються терміни «українсько-натівських» та

«українсько-натовська». Їх потрібно було уніфікувати відповідно до правил філології. Також рекомендуємо замінити термін «вітчизняний» на с. 43 (як штамп радянської історіографії) на «український». У тексті наявні такі русизми, як «рамочна угода» (с. 115) (правильно – «рамкова угода»), «задачі блоку» (с. 116) (правильно – «завдання блоку»). Книжну конструкцію «з приводу...» варто замінити на стилістично кращий варіант «щодо...».

Загалом висловлені зауваження здебільшого мають рекомендаційний характер та можуть бути успішно враховані дослідником у подальшій науковій роботі. Вони не впливають на загальну високу оцінку дисертаційного дослідження, яке має самостійний, оригінальний і завершений характер.

На основі зазначеного вважаю, що дисертаційне дослідження Знака Віталія Михайловича «Еволюція взаємовідносин Україна – НАТО у 1991 – 2019 рр.: історико-безпековий аспект», подане до захисту на здобуття ступеня доктора філософії, містить обґрунтовані та достовірні наукові результати і висновки, за своїм науковим рівнем і практичною цінністю, змістом та оформленням відповідає вимогам, що передбачені наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертацій» (зі змінами), постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а її автор Знак Віталій Михайлович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Професор кафедри теорії права та конституціоналізму Західноукраїнського національного університету,
доктор історичних наук, професор

Андрій ГРУБІНКО

НАЧАЛЬНИК
ЗАГАЛЬНОГО ВІДДІЛУ

Анна СЕЦЕНКО